

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ (όπως αυτή άρχισε να διαμορφούται από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα).

ΟΡΙΣΜΟΙ: Κατά Schumpeter.

1. Οικονομικά : είναι η μελέτη και η ανάλυση της συμπεριφοράς των υφισταμένων μηχανισμών της αγοράς ή διαφορετικά της συμπεριφοράς των οικονομικώς δρώντων ατόμων , ομάδων κλπ. εντός ενός συγκεκριμένου οικονομικού περιβάλλοντος.
2. Οικονομική Ανάλυση : η προσπάθεια για την κατανόηση των οικονομικών φαινομένων όπως π.χ. οι διακυμάνσεις των διαφόρων οικονομικών μεγεθών ή οι μεταβολές των μηχανισμών της αγοράς που λαμβάνουν χώρα εντός ενός συγκεκριμένου οικονομικού περιβάλλοντος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ :

Η Οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη , κατ'άλλους πρόδρομη Οικονομική θεωρία , κατ'άλλους μελέτη που εμπίπτει στον τομέα της Ηθικής ή της Πολιτειολογίας , στην οποία θα αναφερθούμε σήμερα , αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο στα Η.Ν.5.5&6 και στα **Πολιτικά του 1.8-10** . Καταλαμβάνει έκταση λίγων μόνον σελίδων περίπου 10 στις εκδόσεις "ΚΑΚΤΟΣ-ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ" που ελήφθησαν από τις στερεότυπες εκδόσεις " OXFORD CLASSICAL TEXTS" καθώς και από λοιπές εκδόσεις Αμερικανικών Γαλλικών και Γερμανικών οίκων.

Αποτελεί στην ουσία εφαρμογή της οντολογίας του Φιλοσόφου στον τομέα της ηθικής και της πολιτειολογίας που εγγίζει σε μεγάλο βαθμό και τομείς της οικονομικής ανάλυσης ως π.χ. *την θεωρία της αξίας, την Θεωρία περί χρήματος κ.α.* όπως αυτές διεμορφώθησαν πολλούς αιώνες αργότερα. Σημειωτέον ότι κατά την εποχή που έζησε ο φιλόσοφος δεν είχε αναπτυχθεί οποιοδήποτε είδος Οικονομικής Επιστήμης κυρίως διότι δεν είχε γίνει οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας οικονομικών φαινομένων μέσω προβληματισμού, ενώ βασικές έννοιες οικονομικών ως π.χ. ισορροπία αγοράς, εισόδημα, κατανάλωση, επένδυση, αποταμίευση, ζήτηση, προσφορά, ελαστικότητας ζήτησης-προσφοράς, διπλογραφικό σύστημα παρακολούθησης της περιουσίας, ως και διάφορες άλλες έννοιες της μικροοικονομικής ή μακροοικονομικής αναλύσεως κλπ. δεν είχαν ακόμη επινοηθεί. Η Οντολογική σκέψη του φιλοσόφου ακολουθώντας την γνωστή μέθοδο περί ουσίας και κατηγορουμένων της , αιτίου και αιτιατού ή μέσου και σκοπού είναι τόσο βαθειά και αναλυτική ώστε ακόμη και σήμερα τα κείμενά του αποτελούν την βάση της κοινωνικής διδασκαλίας της Καθολικής Εκκλησίας ενώ συγχρόνως έχουν επηρεάσει σε ιδιαίτερο βάθος την Ισλαμική Οικονομική σκέψη.

Στη δυτική Οικονομική σκέψη ο Αριστοτελικός προβληματισμός περί της φύσεως της αξίας και οι απόψεις του περί χρήματος και χρησιμότητας , ήσκησαν βαθύτατες επιδράσεις ενώ όλες σχεδόν οι οικονομικές θεωρίες ερμηνείας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος που ανεπτύχθησαν από το 1600 και μετά (εμποροκράτες, πρόδρομοι των κλασσικών, οι κλασσικοί A.SMITH & D.RICARDO, J.S.MILL, οι πρόδρομοι του K.MARX και ο Μαρξισμός, οι θεωρητικοί της νεωτέρας οικονομικής σκέψης οι ασχοληθέντες με την θεωρία της χρησιμότητας καθώς και αυτήν της οριακής χρησιμότητας, έχουν διεκδικήσει τίτλους από την σκέψη του φιλοσόφου . Η άποψη του Αυστριακού θεωρητικού οικονομολόγου Schumpeter και

του καθηγητού E.Roll συγγραφέως της Ιστορίας της οικονομικής σκέψης, για την επίδραση αυτή είναι ότι ο Αριστοτέλης σε αντίθεση με τον Πλάτωνα είχε σαφώς αναλυτική **πρόθεση** στα Οικονομικά και γι'αυτό πρέπει να αναγνωρισθεί ως ο Πατέρας της Οικονομικής επιστήμης. Και αυτά την στιγμή κατά την οποία η άποψη του Schumpeter για την **συμβολή** του Αριστοτέλη στην Οικονομική είναι αρκετά απαξιωτική , άποψη όμως που δεν ταιριάζει διόλου σε έναν θεμελιωτή της οικονομικής επιστήμης όπως ο ίδιος τον απεκάλεσε.

Στην συνέχεια ο Finley προσπαθεί να εντοπίσει τον λόγο για τον οποίο ο Αριστοτέλης ενώ είχε τεράστια συνεισφορά σε διάφορα επιστημονικά πεδία όπως η λογική, η μετεωρολογία , η βιολογία , η φυσική , η πολιτειολογία , η ρητορική , η αισθητική, η ηθική κ.κ. παρουσίασε φτωχές επιδόσεις στα οικονομικά. Η απάντηση που δίδει ο ίδιος είναι ότι ο Αριστοτέλης δεν είχε καμμία αποτυχία στα οικονομικά διότι απλούστατα δεν έκαμε την παραμικρή προσπάθεια ερμηνείας οικονομικών φαινομένων. Ο Φιλόσοφος εξ αρχής είχε ως αντικείμενο την Ηθική και την Πολιτειολογία και δεν ασχολήθηκε με κανενός είδους οικονομική ανάλυση. Με άλλα λόγια εκ των υστέρων, δηλ.μετά από 2.000 χρόνια περίπου, ανεγνωρίσθη οικονομική σκέψη στα γραπτά του και μάλιστα αρκετά σοβαρή. Παρά το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης έζησε σε μία κοινωνία όπου οι οικονομικές σχέσεις δεν είχαν συστηματοποιηθεί όπως συμβαίνει σε μία σύγχρονη κοινωνία π.χ. δεν υπήρχαν οργανωμένες αγορές όπως η αγορά χρήματος, κεφαλαίου, εργασίας , Α'υλών , τίτλων κλπ. , η επίδραση της σκέψης του υπήρξε θεμελιώδης στην Οικονομική Θεωρία γενικότερον, όταν αυτή άρχισε να λαμβάνει σάρκα και οστά από το 1650 και μετά.

Κατά το παρελθόν υπήρξαν έντονες συζητήσεις στους κύκλους της οικονομικής διανοήσεως σχετικά με τον χαρακτήρα της αρχαίας οικονομίας-κοινωνίας. Από αυτές προέκυψε η διαίρεση μεταξύ των "**νεωτεριστών**" και των "**αρχαϊστών**". Η άποψη των νεωτεριστών ήταν ότι η αρχαία οικονομία πρέπει να θεωρηθεί ως μία πρώιμη κατάσταση οικονομίας όπως την ξέρομε σήμερα και όχι σαν κάτι το ποιοτικά διαφορετικό και ως εκ τούτου για την μελέτη της μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ίδιες οικονομικές έννοιες και εργαλεία που χρησιμοποιούμε στην σύγχρονη οικονομική σκέψη. Οι αρχαϊστές αντέτειναν ότι η αρχαία οικονομική δραστηριότητα ήταν εντελώς διαφορετική ποιοτικά από την σημερινή έτσι ώστε η χρήση συγχρόνων οικονομικών εργαλείων για την ερμηνεία της θα είχε αρνητικές συνέπειες στην κατανόησή της .

Πρέπει να σημειώσουμε ότι εκτός από τον μεγάλο φιλόσοφο υπήρξαν και άλλοι αρχαίοι Έλληνες διανοητές με αντικείμενο ό,τι ονομάζουμε σήμερα οικονομικά όπως π.χ. ο Ησίοδος , ο Λυσίας , ο Ξενοφών , ο Αριστοφάνης, ο Πλάτων , πλην όμως η σκέψη του Αριστοτέλη είναι μακράν η πλέον αναλυτική και διεισδυτική έτσι ώστε δικαίως μόνον αυτή απετέλεσε αντικείμενο διαμάχης μεταξύ νεωτεριστών και αρχαϊστών αλλά και μόνον αυτή έδωσε το έναυσμα πολλές εκατονταετίες αργότερα για την δημιουργία της Οικονομικής σκέψης συνεπώς και επιστήμης.

Τα κείμενα των ανωτέρω αρχαίων συγγραφέων με αντικείμενο ό,τι αποκαλούμε σήμερα "οικονομικά" είναι ελάχιστα. Εξ 'αυτού ίσως συμπεράνει κάποιος ότι οι Αρχαίοι Έλληνες ενδιαφέροντο λιγότερο από τους Νεοέλληνες για την εξασφάλιση των προς το ζην αναγκαίων. Εάν σκεφθούμε όμως ότι ως λαός ήμασταν από αρχαιοτάτων χρόνων ερευνητικός, επινοητικός και ανήσυχος τότε προκύπτει το ερώτημα γιατί παρουσιάσαμε έλλειμμα μόνον σε έναν τομέα δηλ. στην οικονομική σκέψη; Ή μήπως φαίνεται έτσι χωρίς όμως και να είναι έτσι; Η εξήγηση ίσως δίδεται από το γεγονός που αναφέραμε προηγουμένως ότι δηλ. οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν οργανωμένη οικονομία της αγοράς όπως την εννοούμε σήμερα. Είχαν όμως τους

δικούς τους Οικονομικούς θεσμούς οι οποίοι εν πολλοίς διέφεραν από τους σημερινούς αντιστοίχους όπως π.χ. το υφιστάμενο σήμερα τραπεζικό σύστημα και η μέσω αυτού πιστοδοτική διαδικασία ουδεμία σχέση έχει με ό,τι αποτελούσε τις λεγόμενες τράπεζες της εποχής του Αριστοτέλη όπου η πιστοδοτική διαδικασία ήταν έννοια άγνωστη κλπ. ή τουλάχιστον εντελώς διαφορετική από αυτό που εννοούμε σήμερα δάνειο προκειμένου να αναληφθεί επιχειρηματικός κίνδυνος. Οι αρχαίες οικονομίες είχαν χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στις λεγόμενες προκαπιταλιστικές κοινωνίες δηλ. σε κοινωνίες που δεν έχουν ακόμη αναπτύξει πλήρως τους μηχανισμούς αγοράς ή ακόμη σε κοινωνίες στις οποίες δεν υπάρχουν καν μηχανισμοί αγοράς.

Πέραν αυτών θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ότι οι Αρχαίοι Έλληνες τηρούσαν μία στάση απαξιώσεως και προκαταλήψεως έναντι του εμπορίου και της βιοτεχνίας. Συχνά θεωρούσαν ότι το εμπόριο και η βιοτεχνία αποτελούν ταπεινές ασχολίες για έναν ελεύθερο άνθρωπο. Π.χ. στην ιδεατή Πολιτεία του Πλάτωνος αλλά και στην Σπάρτη η ενασχόληση με το εμπόριο ή την βιοτεχνία ήταν σχεδόν απαγορευτική για τους ελεύθερους πολίτες. Συνεπώς θα φαινόταν περίεργο αν η γνώμη του Αριστοτέλη για το εμπόριο και για όσους κερδίζουν χρήματα εξ αυτού δεν συνεδέετο με αυτήν την αντίληψη. Ο μεγάλος σχολιαστής του Αριστοτέλη, ο D.Ρος, πίστευε ότι οι απόψεις του Φιλοσόφου καταδεικνύουν την διαδεδομένη την εποχή εκείνη προκατάληψη εναντίον του εμπορίου ως κερδοσκοπικής δραστηριότητας και ότι ο ίδιος ήταν σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένος από τις απόψεις αυτές. Όμως στην πραγματικότητα, η οπτική του Αριστοτέλη για το εμπόριο ΔΕΝ έχει καθόλου να κάνει με την άκρως διαδεδομένη άποψη της αρχαίας κοινωνίας κατά του εμπορίου.

Ο Αριστοτέλης όπως φαίνεται, είχε τους δικούς του *“επιστημονικούς λόγους”* να θεωρεί όχι αυτή καθ' αυτή την *“καπηλική”* δηλ. το εμπόριο, αλλά τον εξ αυτού *αέναο & διαρκή* προσπορισμό χρήματος ως ανήθικο, άδικο και κατά της συνοχής της πολιτείας.

Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι η κριτική του δεν στρέφεται κατά του εμπορίου γενικώς αλλά κατά του σκοπού του δηλ. την απόκτηση πλούτου υπό την μορφή συσσωρεύσεως αγαθών με ανταλλακτική αξία ή συσσώρευση χρήματος (ο κατ' Αριστοτέλη *κακός πλούτος* ή η *κακή χρηματιστική*”).

Τον σκοπό αυτό πλην του εμπορίου τον εμοιράζοντο και άλλες δραστηριότητες, (ιδιαίτερα στις ημέρες μας), ενώ ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το εμπόριο δεν είναι και ο πλέον επαίσιμος τρόπος για την συσσώρευση του κακώς εννοούμενου πλούτου εννοώντας προφανώς ότι ο πλέον αισχρός τρόπος πλουτισμού είναι η επιδίωξη του χρήματος από το χρήμα.

Ανάλυση των εννοιών του καλού και κακού πλούτου κατ' Αριστοτέλη θα επιχειρήσουμε κατωτέρω κατά την παρουσίαση του κυρίως θέματος.

Στο σημείο αυτό και πριν προχωρήσουμε στο κυρίως θέμα θα ήθελα να ρωτήσω εάν χρειάζονται ορισμένες διευκρινίσεις επί των όσων προηγήθησαν.

ΚΥΡΙΩΣ ΘΕΜΑ:

Τα κεφάλαια 5&6 του 5^{ου} βιβλίου των Η.Ν. έχουν ερμηνευθεί ως ηθική αλλά και ως Οικονομική ανάλυση. Σύμφωνα με την ηθική ανάλυση αποτελούν πραγματεία για την δίκαιη ανταλλαγή η οποία και αποτελεί συστατικό στοιχείο αλλά και στοιχείο συνοχής της κατ' Αριστοτέλη Πολιτείας.

Κατά την οικονομική ανάλυση το 5.6 των Η.Ν. θεωρήθηκε ως μία ερμηνεία του σχηματισμού της τιμής αγοράς, ή θεωρία της χρησιμότητας (ωφέλειας) ή της

εργασίας ως ουσίας της οικονομικής αξίας. Στην πραγματικότητα περιέχει σπέρματα ή αρχές των ως άνω θεωριών οι οποίες άρχισαν να αναπτύσσονται από τα μέσα του 17^{ου} αιώνας και μετά.

Ο Φιλόσοφος στα Πολιτικά του μας δίδει δύο διαφορετικές έννοιες γι' αυτό που αποκαλούμε σήμερα οικονομική αξία ενός αγαθού. Η πρώτη είναι η *αξία χρήσης* και η άλλη είναι η *ανταλλακτική αξία*. Σημειωτέον ότι η διάκριση αυτή αποτελεί βασικό στοιχείο έρευνας της όλης μετέπειτα (μετά από 2.000 χρόνια) οικονομικής σκέψης ενώ ο Αριστοτέλης θεωρείται και δικαίως ο επινοητής του συγκεκριμένου διαχωρισμού. Αλλωστε εκεί ακριβώς στηρίζει την όλη του ανάλυση. Την διάκριση αυτή ακολουθούν πιστά όλοι οι οικονομολόγοι-στοχαστές κατά την ανάπτυξη των θεωριών τους ενώ ο K.MARX θεωρεί ότι *η επιδίωξη του ενός ως στόχου οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα απ' ότι η επιδίωξη του άλλου, οπότε θα πρέπει να θεωρούνται ως στόχοι αμοιβαία αποκλειόμενοι και όχι ως στόχοι που μπορούν επιτυχώς να επιδιώκονται ταυτοχρόνως*.

Αναφέρει συγκεκριμένα ο Φιλόσοφος στο βιβλίο 1 κεφ.9 των Πολιτικών του: *''εκάστου γαρ κτήματος διττή η χρήσις ἐστίν, ἀμφοτέραι δε καθ'αυτό μεν ἀλλ'οὐχ'ομοίως καθ'αυτό ,ἀλλ' η μεν οικεία η δ'οὐκ'οικεία του πράγματος...''* ότι δηλ. κάθε πράγμα που αποκτούμε μπορεί να χρησιμοποιηθεί με δύο τρόπους, και οι δύο χρήσεις αφορούν στο ίδιο αντικείμενο, πλην όμως δεν το αφορούν κατά τον ίδιο τρόπο. Η μία χρήση ταιριάζει στο πράγμα ενώ η άλλη όχι. Όπως π.χ. για ένα ζευγάρι υποδήματα η μία χρήση είναι να το φορέσωμε ενώ η άλλη να το ανταλλάξωμε με ένα άλλο αγαθό. Και οι δύο τρόποι είναι τρόποι χρήσης πλην όμως ο ένας είναι χρήση σύμφωνα με τον σκοπό για τον οποίο κατασκευάσθηκαν τα *υποδήματα* ενώ η ανταλλαγή είναι εκτός σκοπού για τον οποίο κατασκευάσθηκαν καθ'όσον τα υποδήματα δεν κατασκευάζονται για να ανταλλάσσονται.

Με αυτά τα λόγια ακριβώς ο Αριστοτέλης έθεσε τα όρια μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας. Η αξία χρήσης συνδέεται άμεσα με τις φυσικές ιδιότητες του προς χρήση αντικειμένου. Οποιος παράγει ή κατασκευάζει κάτι το κάνει για κάποιο σκοπό, δηλ. τελικός σκοπός δεν είναι αυτό που κατασκευάζεται αλλά η ανάγκη που εξυπηρετείται από την χρήση του (εξ'ού και η θεωρία της χρησιμότητας).

Αντιθέτως η ανταλλακτική αξία από απόψεως Αριστοτελικής λογικής είναι λιγότερο σαφής (H.N.6) π.χ. με ένα συγκεκριμένο ποσό χρήματος αντιπροσωπεύονται πολλά εμπορεύματα. Εστω το παράδειγμα του Φιλοσόφου: 5 μνές = 1 οικία = 15 κλίνες = ορισμένη ποσότητα τροφής = 40 ζεύγη υποδημάτων.

Το πρόβλημα που προκύπτει τώρα είναι πως καθίσταται δυνατόν πράγματα ασύμμετρα (δηλ.μη έχοντα το ίδιο μέτρο) μεταξύ τους, να περιλαμβάνονται σε μία εξίσωση (δηλ. στα δύο σκέλη της εξισώσεως) καθ'όσον κατά τον Φιλόσοφο σχέση ισότητας ισχύει μόνον όταν τα δύο σκέλη της είναι σύμμετρα μεταξύ τους. Εφ'όσον τα πράγματα που ανταλλάσσονται είναι εκ φύσεως ασύμμετρα πως είναι δυνατόν να ισχύει η ανωτέρω εξίσωση; Και σύμφωνα με την Αριστοτελική φρασεολογία και λογική το ερώτημα τίθεται ως εξής: **ποιό είναι το κοινό κατηγορούμενο (ιδιότης) που συνδέει δύο διαφορετικές ουσίες ώστε να καθίστανται αυτές σύμμετρες;**

Ο Αριστοτέλης γνώριζε ότι η αξία της θεωρίας του περί δικαιοσύνης στις ανταλλαγές εξαρτάται από την λύση του προβλήματος της συμμετρίας. Αλλωστε όπως λέει ο ίδιος *'' οὔτε γὰρ ἀν μὴ οὐσίας ἀλλαγῆς κοινωμία ἦν , οὐτ'ἀλλαγῆς ἰσότητος μὴ οὐσίας, οὐτ'ἰσότης μὴ οὐσίας συμμετρίας''* (H.N.5 - 1133) δηλ. δεν θα υπήρχε κοινωμία εάν δεν υπήρχε ανταλλαγή ούτε ανταλλαγή εάν δεν υπήρχε ισότης αλλά ούτε και ισότης εάν δεν υπήρχε συμμετρία. Και καταλήγει ότι τα πράγματα που ανταλλάσσονται πρέπει να είναι *συμβλητά* δηλ. συγκρίσιμα δηλ. σύμμετρα.

Πρέπει λοιπόν να ανακαλύψουμε μία κοινή ιδιότητα βάσει της οποίας τα προς ανταλλαγή αγαθά να είναι σύμμετρα προκειμένου να εξισώνονται.

Με την αυστηρή έννοια της Αριστοτελικής Φιλοσοφίας η αξία ανταλλαγής δεν αποτελεί *ουσία*. Έχει όμως ορισμό (*το τι ἦν είναι της ουσίας*) και αυτόν προσπαθεί να εντοπίσει ο Φιλόσοφος.

Εγιναν προσπάθειες από πολλούς θεωρητικούς οικονομολόγους κυρίως της σχολής της οριακής χρησιμότητας (GOSSEY, JEVONS, WALRAS , MENGER) να θεωρηθεί ότι η ανταλλακτική αξία μπορεί να εξηγηθεί με βάση την αξία χρήσεως κάτι που ο Α.Σμιθ , ο Ρικάρντο , ο Κ.Μαρξ κ.α θεώρησαν αδύνατο διότι προϋποθέτει απόρριψη της αριστοτελικής σκέψης περί *ουσίας* , *κατηγορουμένων της κλπ.* Σημειωτέον ότι την απόρριψη αυτή την επιχείρησε ο D.HUME καθώς και άλλοι αγγλόφωνοι συγγραφείς καταγγέλλοντας την *ουσία* ως κάτι ακατανόητο . Ο ίδιος(ο HUME) δεν έκανε διάκριση μεταξύ διαφόρων *κατηγορουμένων – ιδιοτήτων* απορρίπτοντας στην ουσία κάθε ίχνος λογικού ελέγχου των διαφόρων εννοιών κάτι που οδήγησε μόνον σε λογικά αδιέξοδα.Ο Hume εκτός από το φιλοσοφικό του έργο είναι επίσης γνωστός και για την συμβολή του στην οικονομική θεωρία. Οι πλέον γνωστές διατριβές του είναι οι περί χρήματος, περί τόκου, περί εμπορίου και περί εμπορικού ισοζυγίου. Το υπ'αυτού όμως εγκώμιο του εμπόρου ως του *‘‘χρησιμωτέρου γένους των ανθρώπων και κινητηρίου δυνάμεως της παραγωγής’’* δημιουργεί απορία ιδίως μετά τα αξιοπρόσεκτα έργα των Οικονομολόγων-στοχαστών του 17^{ου} αιώνας Petty, Locke και North τους οποίους είχε μελετήσει.

Στο σημείο αυτό ας επιχειρήσουμε εν συντομία να δώσουμε την εξέλιξη της αποδοχής που είχαν οι απόψεις του Αριστοτέλη (κυρίως η οντολογία του) στους Αγγλόφωνους διανοητές, κυρίως φιλοσόφους από το 1.650 και μετά.

Η εξέλιξη των οικονομιών από το 1600 και μετά την ανακάλυψη των πλουτοπαραγωγικών πηγών του νέου κόσμου που είχε προηγηθεί 150 χρόνια πριν , κάθε άλλο παρά προς την Αριστοτελική θεώρηση του κόσμου συνέκλινε. Οι ηθικές αναστολές για την επιδίωξη του πλούτου ξεχάστηκαν , οι απόψεις των σχολαστικών της Ισπανίας (Αριστοτελιστών και μη) ετέθησαν εκ ποδών ,λόγω του ανταγωνισμού της Αγγλίας για την επίτευξη πλούτου και ηυξημένου μεριδίου επί του διεθνούς εμπορίου και της οικονομίας της αγοράς. Η σχολή των Βρεττανών ηθικολόγων (17ος αιώνας) ανέπτυξε μία θεωρία η οποία χρησίμευσε ως ηθικό υπόβαθρο για την αέναη επέκταση του εμπορίου του τύπου X-A-X'. Αργότερα ο D. HUME προέβη στην διατύπωση όλων αυτών των στοιχείων όπως π.χ.την εξάλειψη της μεταφυσικής και της οντολογίας του Αριστοτέλη, τον χωρισμό της ηθικής από την λογική και την σύνδεσή της με το συναίσθημα. Ολη αυτή η προσπάθεια δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η προσπάθεια της Αγγλικής διανοήσεως του 17^{ου} αιώνας για την κατεδάφιση του Αριστοτελισμού ο οποίος είχε διαρκέσει επί 2.000 χρόνια και πλέον .

Η προσπάθεια αυτή βέβαια είχε ξεκινήσει τον 16^ο αιώνα με τον T. HOBBS (δάσκαλος του Petty και οπαδός της κυριαρχίας του Κράτους) ο οποίος θεωρούσε τα *‘‘ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ’’* του Αριστοτέλη κάτι παράλογο, ακατανόητο και μη ωφέλιμο. Προφανώς η διαμάχη της Αγγλικής διανοήσεως με την Καθολική Εκκλησία στην οποία η Αριστοτελική φιλοσοφική άποψη ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνικής διδασκαλίας της, απετέλεσε έναν ακόμη λόγο για το οποίο ο μεγάλος Φιλόσοφος ετέθη υπό διωγμό (πέραν του ανταγωνισμού για το μερίδιο της διεθνούς αγοράς).

Με αυτόν τον τρόπο η Αριστοτελική μεταφυσική και οντολογία εξαφανίστηκε από την αγγλόφωνη φιλοσοφική παράδοση για 300 περίπου χρόνια και επέστρεψε στα τέλη του 19^{ου} αιώνας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεγάλος Αγγλος Αριστοτελιστής D.ROSS , όταν άρχισαν να γίνονται προσπάθειες επαναφοράς των Αριστοτελικών σπουδών , αδιαφορούσε για την μεταφυσική του Αριστοτέλη. Ακόμη

και τότε το πνεύμα ήταν ότι “**προκειμένου να αποκατασταθεί ο Αριστοτέλης πρέπει να φύγει από τον χώρο επιρροής των σχολαστικών (Ισπανών φιλοσόφων) και να αφομοιωθεί από τις απόψεις και το πνεύμα του HUME**”. Αρκετά αργότερα ο Άγγλος μελετητής της Φιλοσοφίας **Gilbert RYLE** επανεισήγαγε τις διακρίσεις των κατηγοριών και έτσι η οντολογία και μεταφυσική του Αριστοτέλη σιγά – σιγά επανεισήχθη στις Αγγλόφωνες φιλοσοφικές σχολές.

Αλλά ας συνεχίσουμε με το θέμα της συμμετρίας κατά την ανταλλαγή. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε δύο έννοιες προκειμένου να εξηγήσει την συμμετρία η οποία λαμβάνει χώρα κατά την ανταλλαγή δύο πραγμάτων. Η πρώτη είναι η έννοια **ΧΡΗΜΑ** και η δεύτερη η έννοια **ΧΡΕΙΑ** δηλ. η ανάγκη για διάφορα αγαθά.

Η έννοια του χρήματος είναι καθαρά οικονομική έννοια σύμφωνα με την σύγχρονη οικονομική ανάλυση-θεωρία, ενώ η έννοια της χρείας δύναται να αποδοθεί (αν και κατ’ορισμένους εσφαλμένως) με την έννοια της **χρησιμότητας** ή ακόμη και **της ζητήσεως** που είναι και αυτή έννοια της σύγχρονης οικονομικής αναλύσεως και ισοδυναμεί με την **καμπύλη ζητήσεως** δηλ. την καμπύλη που συνδέει τις ζητούμενες ποσότητες με τις αντίστοιχες τιμές, σχέση που εκφράζεται από την συγκεκριμένη συνάρτηση ζητήσεως εκάστου αγαθού στα σύγχρονα οικονομομετρικά υποδείγματα.

Οι διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης από το 1800 και μετά ή δεν έδωσαν μεγάλη σημασία στην διαφορά μεταξύ αξίας χρήσεως και ανταλλακτικής αξίας ή προσπάθησαν, όπως η **νεοκλασική σχολή**, να συνδέσουν εννοιολογικά τις δύο έννοιες. Όπως όμως απεδείχθη από νεώτερες έρευνες του Αριστοτελικού έργου (ΣΠΕΝΓΚΛΕΡ κλπ.) οι δύο έννοιες δεν είναι δυνατόν να ενοποιηθούν και όποτε αυτό επιχειρήθηκε οδήγησε σε λογικά κενά.

Ας επανέλθωμε στην έννοια του χρήματος. Ο Αριστοτέλης υπέθεσε αρχικά ότι το χρήμα επειδή αποτελεί κοινό μέτρο για τις τιμές όλων των αγαθών, τα καθιστά σύμμετρα και μ’αυτόν τον τρόπο τα αγαθά εξισώνονται και έτσι λύνεται το πρόβλημα. Αναφέρει κατά λέξη (Η.Ν.1133) “**εν δη τι δει είναι, τούτο δ’εξ υποθέσεως. Διό νόμισμα καλείται. Τούτο γαρ πάντα ποιεί σύμμετρα.**” δηλ. ότι *το χρήμα ως κοινό μέτρο καθιστά τα αγαθά σύμμετρα.*

Όμως η ιδέα αυτή εγκαταλείπεται από τον Φιλόσοφο διότι η καθιέρωση ενός νομισματικού μέτρου από μόνη της δεν επιφέρει συμμετρία σε πράγματα που από μόνα τους είναι ασύμμετρα. Τα ανταλλασσόμενα πρέπει να είναι σύμμετρα ως προς κάποια κοινή ιδιότητά τους. Η καθιέρωση μίας νομισματικής μονάδος π.χ. χρυσού ή αργύρου ήτοι η καθιέρωση ως νομίσματος ενός άλλου εμπορεύματος που θα λειτουργεί ως ισοδύναμο όλων των άλλων εμπορευμάτων ΔΕΝ δημιουργεί συμμετρία διότι η ανταλλαγή έχει προϋπάρξει πριν επινοηθεί το νόμισμα – εμπόρευμα αυτό π.χ. ο χρυσός κλπ. ως χρήμα. **ότι δ’ούτως η αλλαγή ήν πριν το νόμισμα, είναι δήλον.**

Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να ανακαλύψει **τι εστί αλλαγή** δηλ. να δώσει τον ορισμό της ανταλλαγής, τονίζει ότι το μέτρο είναι πάντα ομοειδές με το μετρούμενο. Δηλ. μέτρο του όγκου είναι η μονάδα του όγκου, του μήκους η μονάδα του μήκους του βάρους η μονάδα του βάρους κ.ο.κ.

Να σημειώσουμε ότι πολλοί διανοητές δέχθηκαν την ανωτέρω απόπειρα του Αριστοτέλη ως λύση στο πρόβλημα και παρέβλεψαν το γεγονός ότι ο ίδιος τελικώς απέρριψε την πρότασή του ως αβάσιμη και λογικώς μη ορθή.

Η άλλη έννοια δηλ. η της χρείας (ανάγκης) ή κάτ’άλλους της ζητήσεως, φαίνεται να μας δίνει κάποια έννοια συμμετρίας με αποτέλεσμα τα ανταλλασσόμενα αγαθά να καθίστανται μετρήσιμα. Η άποψη του Αριστοτέλη για την χρεία είναι ότι αυτή δημιουργεί την συνοχή σε μία κοινωνία καθ’όσον οι άνθρωποι όταν ανταλλάσσουν σημαίνει ότι έχουν ανάγκη ο ένας τον άλλον. Η συνοχή όμως που

επιτυγχάνεται σε μία κοινωνία με την διαρκή ανταλλαγή εμπορευμάτων δεν αποτελεί και απόδειξη συμμετρίας καθ'όσον αυτό δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο του έργου του φιλοσόφου.

Αντίθετα μάλιστα αφού το έβαξε επαρκώς καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η χρεία – ανάγκη δεν αποτελεί μία λύση επιστημονικώς ορθή.

Νεώτεροι ερευνητές του έργου του (SOUDEK, COUNTER) επεδίωξαν με βάση την έννοια της χρείας να αποδώσουν στον Αριστοτέλη την βάση των ιδεών της θεωρίας της χρησιμότητας ή της οριακής χρησιμότητας (GOSSEN,JEVONS, MENGER,WALRAS &MARSHALL) . Ο K. MARX θεωρούσε ότι ο Αριστοτέλης κατόρθωσε να περιγράψει το πρόβλημα της οικονομικής αξίας δίχως όμως και να το επιλύσει. Σε απάντηση ο VAN JHONSON λέει ότι αδίκως ο KARL MARX ισχυρίζεται κάτι τέτοιο διότι η έννοια της χρείας-χρησιμότητας για τον Αριστοτέλη είναι έννοια αξίας όπως ακριβώς η έννοια της εργασίας για τον MARX. Το πρόβλημα όμως που προκύπτει είναι ότι η χρεία (ανάγκη - χρησιμότης-συνάρτηση χρησιμότητας) δεν μπορεί να μετρηθεί με μονάδες κάποιου δικού της μη αφηρημένου μέτρου, αλήθεια που όμως δεν της στερεί αξία και ερμηνευτική δυνατότητα ενώ στη συνέχεια η χρησιμοποίηση των απειροστικών μεταβολών στις ποσότητες και στην εξ αυτών οριακή ωφέλεια-χρησιμότητα μας δίνει μία αξιοπρόσεκτη ερμηνεία της ανταλλαγής καθ'όσον εξισώνει την οριακή χρησιμότητα των ανταλλασσομένων αγαθών μεταξύ των δύο συναλλασσομένων πλευρών ή την οριακή χρησιμότητα του αγαθού και του χρήματος λύση που εναγωνίως προσπαθούσε να εντοπίσει ο Αριστοτέλης. Στη συνέχεια του θέματος της χρησιμότητας έρχεται ο D.PARETO ο οποίος με την μέθοδο της καμπύλης αδιαφορίας προσφέρει την λύση με πιο λίγα δεδομένα έναντι εκείνων που απαιτεί η μέθοδος της οριακής χρησιμότητας. Με την μέθοδο αυτή η χρησιμότης εκτοπίζεται διότι αυτή καταλήγει σε σειρές προτιμωμένων ή αδιαφόρων συνδυασμών ποσοτήτων δύο αγαθών. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η ποσοτικοποίηση ατομικών προτιμήσεων , μέθοδος που σίγουρα έρχεται σε αντίθεση με την λογική του Φιλοσόφου.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να καταδείξωμε το γεγονός ότι η σκέψη του μεγάλου Φιλοσόφου όπως διατυπώθηκε στα προαναφερθέντα έργα του ήταν ένας προβληματισμός στον οποίο ίσως ο ίδιος δεν κατάφερε να εύρει κάποια πειστική εξήγηση πλην όμως απετέλεσε 2.000 χρόνια μετά την διατύπωσή της το έναυσμα για την ανάπτυξη δεκάδων οικονομικών θεωριών δηλ.δημιούργησε έκρηξη Οικονομικής σκέψης. Να σημειώσουμε εδώ ότι το πρόβλημα της θεωρίας της αξίας ευρίσκεται ακόμη και σήμερα στο κέντρο της Οικονομικής έρευνας και αποτελεί κομβικό σημείο της Οικονομικής θεωρίας.

Τελικά το ερώτημα που θα πρέπει να μας απασχολήσει είναι το εάν ο Αριστοτέλης θα μπορούσε να είχε δώσει λύση στο πρόβλημα της ουσίας της αξίας ή άλλως στο ερώτημα ποιος είναι ο παράγων που εξισώνει δύο ασύμμετρα μεγέθη .

Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να δώσουμε μία απάντηση έστω και εάν ο Φιλόσοφος δεν είναι κοντά μας για να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει , να προσθέσει ή να αφαιρέσει, να αναλύσει ή να συνθέσει , να απορρίψει ή να δεχθεί όσα έχουμε να προτείνουμε, σεβόμενοι πάντα το πνεύμα του και ακολουθώντας την λογική του κυρίως δε λαμβάνοντας υπ'όψιν τις οικονομικές συνθήκες της εποχής εκείνης.

ΥΠΟΘΕΣΗ: Εάν το πρόβλημα είναι η ισότης της ποσότητας των συντελεστών της παραγωγής που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή των ανταλλασσομένων αγαθών (σημειώσατε ότι η ισότης-δικαία ανταλλαγή είναι γενικώς το ζητούμενο στην προβληματική του μεγάλου Φιλοσόφου) τότε βάσιμα μπορούμε να πιστεύουμε ότι ο Αριστοτέλης δεν θα μπορούσε να δώσει λύση όχι για κανένα άλλον λόγο παρά μόνον γι'αυτόν που αναφέραμε ήδη στην αρχή της παρούσης

ομιλίας και δεν είναι άλλος από την ανυπαρξία στις αρχαίες οικονομίες οργανωμένων αγορών κυρίως εργασίας, κεφαλαίου, χρήματος και Α' υλών. Ας εξηγήσουμε όμως τι σημαίνει αυτό.

Επειδή κοινό στοιχείο στην παραγωγή όλων των αγαθών είναι οι συντελεστές παραγωγής και συντελεστές παραγωγής είναι η εργασία, ο μηχανολογικός εξοπλισμός & εν γένει το κεφάλαιο, το έδαφος και η οργάνωση (κατ' άλλους και άλλοι) και λόγω του ότι στην αρχαία κοινωνία η εργασία δεν απειτιμάτο, διότι προσεφέρετο κυρίως αμισθί από του δούλους, ο Αριστοτέλης δεν είχε το κοινό μέτρο της ποσότητας των συντελεστών της παραγωγής εκπεφρασμένο σε κόστος παραγωγής (έλλειψη και λογιστικών μεθόδων) ώστε να μπορεί παρατηρεί ως σύμμετρα ή μη τα ανταλλασσόμενα αγαθά.

Και μόνον το γεγονός όμως ότι διετύπωσε το πρόβλημα, απετέλεσε πνευματικό άθλο τον οποίον ανεγνώρισε πολύ αργότερα σχεδόν το σύνολο της Οικονομικής Διανόησης. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι στο επίκεντρο της Μαρξιστικής θεωρίας της αξίας ευρίσκεται η εργασία αν και ο Κ. Μάρξ αλλά και άλλοι μεγάλοι διανοητές του 19^{ου} αιώνας παρατηρούν ότι τα διάφορα είδη εργασίας δεν είναι όμοια μεταξύ τους. Επίσης διανοητές όπως ο GORDON, ο ROSS, ο HARDIE και άλλοι θεώρησαν ότι η ουσία της οικονομικής αξίας είναι η εργασία.

Η άποψη του Αριστοτέλη για τον πλούτο (Πολιτικά 7, 1323) έχει δύο σκέλη. Το ένα σκέλος αναφέρεται στον *κατά φύσιν πλούτο* δηλ στην σώρευση αγαθών με αξία χρήσης, τα οποία είναι αναγκαία για την λειτουργία του Οίκου ή της Πόλεως και δεν είναι απεριορίστα καθ' όσον ο σκοπός τους περιορίζεται στην εξυπηρέτηση των αναγκών του οίκου, της κοινότητας ή της πόλεως. Το άλλο σκέλος αναφέρεται στην *σώρευση αγαθών με ανταλλακτική αξία*, σκοπός των οποίων είναι η ανταλλαγή η οποία καθίσταται αυτοσκοπός ενώ οι τέχνες και οι σκοποί τους που είναι το ευ ζήν, καθίστανται τα μέσα για την ανταλλαγή. Δηλ. έχουμε αντιστροφή του μέσου που γίνεται σκοπός και του σκοπού που γίνεται μέσο. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι αυτός ο πλούτος δεν έχει όριο στην επέκτασή του καθόσον δεν είναι μέσο υποτεταγμένο σε κάποιο σκοπό. Θα πρέπει εδώ να αναφέρομε ότι η επιδίωξη απεριορίστου πλούτου υπήρχε και σε κοινωνίες οι οποίες δεν είχαν εφεύρη το χρήμα ή το αυτό ότι η κερδοσκοπία είναι δυνατή και σε κοινωνίες με αντιπραγματισμό.

Για να είμαστε πιο ακριβείς ο Αριστοτέλης εννοεί ότι όταν μεσολαβεί το χρήμα σε πώληση πράγματος με σκοπό την αγορά κάποιου άλλου δηλ. όταν έχω ανταλλαγή της μορφής A-X-A' (πώληση για αγορά) έχω περιορισμό της ανταλλαγής και όχι αέναο πολλαπλασιασμό της όπως όταν έχω ανταλλαγή της μορφής X-A-X' (αγορά προς πώληση) όπου δεν υπάρχει όριο, η ανταλλαγή συνεχίζει επ' άοριστον και τελικώς προκαλείται η άπληστη συμπεριφορά και η πλεονεξία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι οι αρνητικές παρατηρήσεις του Φιλοσόφου για την ανταλλαγή της μορφής X-A-X' (κακώς πλουτισμός) δεν αφορούν τόσο σ' αυτή καθ' αυτή τη δραστηριότητα του εμπορίου, όσο στη σώρευση χρήματος και στις συνέπειές της με αποτέλεσμα το μέσο να γίνεται σκοπός και ο σκοπός μέσον.

Η αντιστροφή αυτή εγκυμονεί κινδύνους για την συνοχή και τελικώς την ύπαρξη της πολιτείας καθ' όσον καταστρατηγείται η δικαία ανταλλαγή που κατά τον Αριστοτέλη αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της υπάρξεως της πολιτείας και τον λόγο για τον οποίο αυτή δημιουργήθηκε.

Φυσικά και το εμπόριο επιτελεί μία χρήσιμη λειτουργία. Ο Αγγλος Αριστοτελιστής D. Ροζς ειδικά αναφέρει ότι ο Αριστοτέλης δεν διακρίνει ότι το εμπόριο παρέχει χρήσιμες υπηρεσίες και ότι εξ αυτού αποκτώνται κέρδη. Η άποψη αυτή φυσικά και είναι λανθασμένη καθ' όσον η οπτική του Φιλοσόφου είναι όπως

αναφέραμε διαφορετική επειδή δεν θεωρεί το εμπόριο ανήθικο αλλά την αντιστροφή του σκοπού του χρήματος.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε το γεγονός ότι ο Φιλόσοφος δεν αναφέρεται ξεκάθαρα σε εξελικτική δυνατότητα της κοινωνίας στην οποία ζούσε δηλ. δυνατότητα εξέλιξης της προκαπιταλιστικής αρχαίας κοινωνίας σε μία κεφαλαιοκρατική οικονομία της αγοράς καθώς και την δυνατότητα της παροχής των ανθρωπίνων δεξιοτήτων υπό την μορφή ανταλλακτικής αξίας που να υπόκειται σε αγοραπωλησία. Και μόνον όμως το γεγονός ότι περιέγραψε τις μορφές ανταλλαγής τόσο ξεκάθαρα είναι αρκετό. **Κατά την άποψη του φιλοσόφου η ανταλλακτική αξία μάλλον είναι εμπόδιο για την μετάβαση των πολιτών από το ζην στο ευ ζην.**

Αλλά ας αναλύσουμε τις κατ' Αριστοτέλη κατηγορίες ανταλλαγών.

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τέσσερεις κατηγορίες ανταλλαγών. Προκειμένου να τις αποτυπώσουμε σχηματικά θα χρησιμοποιήσουμε την μέθοδο που καθιέρωσε ο ίδιος και απετύπωσε σχηματικά ο K.MARX , μέθοδος που είναι γενικά αποδεκτή σε όλη την βιβλιογραφία.

1^ο είδος : A-A' δηλ. αντιπραγματισμός ή ανταλλαγή αγαθών δίχως μεσολάβηση χρήματος.(αγαθό με αξία χρήσης)

2^ο είδος : A-X-A' δηλ.πώληση αγαθού με ταυτόχρονη είσπραξη του αντιτίμου και αγορά άλλου αγαθού (ανταλλαγή αγαθών με αξία χρήσης-σώρευση καλού πλούτου = καλή χρηματιστική)

3^ο είδος: X-A-X' δηλ.αγορά αγαθού με σκοπό την μεταπώλησή του σε υψηλότερη τιμή (το αγαθό έχει ανταλλακτική αξία μόνον-παραγωγή χρήματος από χρήμα ή υπεραξίας κατά Μάρξ – σώρευση πλούτου υπό μορφή χρήματος)

4^ο είδος: X-X' δηλ.παραγωγή χρήματος από χρήμα ως π.χ. είσπραξη τόκου κλπ.(όπου το χρήμα μεταλλάσσεται το ίδιο σε αντικείμενο εμπορίας-σώρευση πλούτου με την μορφή χρήματος δηλ.ανταλλακτικής αξίας).

Ο Φιλόσοφος πιστεύει ακράδαντα ότι η πραγματική φύση του χρήματος είναι η δυνατότητά του να μεσολαβεί στις ανταλλαγές (μέσον), λόγος για τον οποίο αρχικά εφευρέθηκε, οποιαδήποτε δε μετατροπή του αρχικού του σκοπού αποτελεί παρέκβαση που καταλήγει σε διαστροφή του σκοπού του.

Όμως το χρήμα όπως διαπιστώσαμε πιο πάνω στα είδη συναλλαγών λειτουργεί και ως μέσον (2^ο είδος) και ως σκοπός(3^ο & 4^ο είδος). Το ερώτημα που προκύπτει λοιπόν είναι πως γίνεται δυνατόν το χρήμα να λειτουργεί ταυτόχρονα και ως μέσον και ως σκοπός. Η εξήγηση δίδεται από το γεγονός ότι στο 2^ο είδος σκοπός της καλής χρήσης του χρήματος είναι η αξία χρήσης ενώ στο 3^ο είδος σκοπός της κακής του χρήσης είναι η ανταλλακτική του αξία.

Η μετάβαση από το ένα είδος ανταλλαγής στο επόμενο (ως τα ανωτέρω 4 είδη) αντανάκλα την εξέλιξη που επήλθε στις οικονομικές σχέσεις των ανθρώπων ανά τους αιώνες καθώς και την εξέλιξη των θεσμών που δημιουργήθηκαν προκειμένου να εξυπηρετούνται οι ανταλλαγές. Οι περί σκοπού του χρήματος αναλύσεις των διαφόρων μεγάλων Θεωρητικών είναι πολλές και αποτελούν συνδυασμούς του τρόπου σκέψης του Φιλοσόφου. Θα αναφέρομε χάριν συντομίας τις απόψεις τριών μεγάλων διανοητών.

A. Κατά τον ADAM SMITH η Αριστοτελική άποψη δηλ. η αξία χρήσης δηλ.η κατανάλωση (A-X-A') είναι ο μοναδικός σκοπός της παραγωγής ενώ σκοπός όσων αναλαμβάνουν επιχειρηματική δραστηριότητα είναι η ανταλλακτική αξία (X-A-X'). Όμως η κοινωνία ως σύνολο τελικώς καταλήγει στο σχήμα A-X-A' δηλ.στην αξία χρήσης η οποία εξυπηρετείται από την ανταλλακτική αξία. Κατ'αυτόν τον τρόπο επιλύεται το πρόβλημα περί μέσου ή σκοπού (αξίας χρήσης ή ανταλλακτικής αξίας)

με την έννοια ότι η ανταλλακτική αξία(το μέσον) σε τελική ανάλυση εξυπηρετεί την βούληση της κοινωνίας για κατανάλωση.(τον σκοπό).Σημειώνεται ότι η περί αξίας θεωρία των Κλασσικών (A.SMITH, D.RICARDO) στηρίχθηκε τόσο στην εργασία όσον και στο κόστος παραγωγής(μισθοί,κέρδη,έγγειος πρόσοδος)ενώ γίνεται εντόνως υπ'αυτών μνεία στην έννοια της υπεραξίας της εργασίας με την οποία διεξοδικώς ησχολήθη και ανέλυσε ο Κ.ΜΑΡΞ.

Β. Κατά τον Κ.ΜΑΡΧ η ελεύθερη οικονομία ή οικονομία της αγοράς είναι ένας μηχανισμός που δουλεύει με ανταλλακτικές αξίες δηλ. με χρήμα και ως εκ τούτου η ανταλλακτική αξία (το χρήμα) είναι ο σκοπός ενώ αντίθετα η αξία χρήσης δηλ. η αγορά εμπορευμάτων προς κατανάλωση είναι το μέσον. Σκοπός του όλου συστήματος της αγοράς είναι η αέναη ποσοτική επέκταση του $X-A-X'$. Πιστεύει ότι ο πλούτος δεν μπορεί ταυτόχρονα να είναι και αξία χρήσης προς εξυπηρέτηση των ανθρωπίνων αναγκών ΚΑΙ συνάμα να λαμβάνει την μορφή της ανταλλακτικής αξίας και να αυξάνεται συνεχώς.Σημειωτέον ότι η έννοια της υπεραξίας παράγεται στο πρώτο σκέλος του σχήματος $X-A-X'$, δηλ. στο $X-A$, όπου η αξία χρήσεως περιέχει εργασία για την οποία κατεβλήθη μικρότερον ποσόν από την πραγματικώς προσφερθείσα.

Γ. Ο J.M.KEYNES θεωρεί ότι το χρήμα μετατρέπεται σε σκοπό και αυτό οφείλεται σε ενυπάρχουσα ηθική διαστροφή σε αντίθεση με τον Κ.Μαρξ που θεωρούσε ότι η ίδια η φύση του χρήματος προκαλεί ηθική διαστροφή. **Είναι θέμα (δηλ.ευθύνη) της πολιτικής κατά τον J.M.Keynes να τεθεί η αέναη επέκταση του χρήματος και κυρίως η παραγωγή χρήματος από χρήμα του τύπου ($X-X'$) υπό έλεγχο.**

Ίσως αυτή η τελευταία άποψη του μεγάλου οικονομολόγου-μαθηματικού και ιδρυτού της Κεϋνσιανής σχολής οικονομικής σκέψης να αποτελεί την πανάκεια κατά του άκρατου νεοφιλελευθερισμού, όπως τον γνωρίσαμε τα τελευταία τριάντα χρόνια, απόρροιας της άκρατης παγκοσμιοποίησης δηλ. της κατ'ουσίαν ανεξέλεγκτης κινήσεως-μεταφοράς κεφαλαίων και ρευστότητας χάριν της αέναης κερδοσκοπίας. Οι κλυδωνισμοί και ανισοροπίες που δημιουργήθηκαν σε πολλές οικονομίες (μεταξύ των οποίων και η Ελληνική, αν και εδώ μεγάλο μερίδιο ευθύνης φέρομε εμείς οι ίδιοι) είναι φαινόμενα γνωστά σε όλους μας. Κύριο αίτιό τους ήταν και είναι οι απότομες μεταφορές κεφαλαίων- ρευστότητας από ευκαιρία σε ευκαιρία ή η αφαίρεση ρευστότητας λόγω αναμονής δυσμενών εξελίξεων, εξελίξεων που δεν επαληθεύονται πάντα αλλά αποτελούν πρόσχημα για την δημιουργία προβλημάτων με στόχο την αποκόμιση κερδών. Η συνοχή της πολιτείας η οποία κατ'Αριστοτέλη επιτυγχάνεται με την δίκαιη ανταλλαγή και με την αποφυγή του άκρως αποσταθεροποιητικού σχήματος ($X-X'$), σε επίπεδο παγκόσμιας οικονομίας, έχει ήδη διαρραγεί και οδηγεί τις επί μέρους οικονομίες σε τεράστιες δοκιμασίες. Αλλά ας εξηγήσουμε τι εννοούμε.

Είδαμε ότι το σχήμα $X-X'$ δηλ. η γέννηση χρήματος από χρήμα, (κατ'Αριστοτέλη παραγωγή ανταλλακτικής αξίας από ανταλλακτική αξία χωρίς της παρέμβαση αξίας χρήσεως) θεωρείται από τον Φιλόσοφο πολύ χειρότερο από το σχήμα $X-A-X'$ όπου και σ'αυτό έχω αέναη μεγέθυνση, πλην όμως με την μεσολάβηση αξίας χρήσεως.

Η παραγωγή χρήματος από χρήμα (και με την μορφή του τόκου), κατ'Αριστοτέλη, ονομάζεται τοκογλυφία ανεξαρτήτως ύψους επιτοκίου. Η άποψη του φιλοσόφου είναι η ακόλουθη (Πολιτικά 1, 10):'' **ευλογώτατα μισείται η τοκογλυφία διότι η δι'αυτής κτήσις του νομίσματος αντλείται εξ αυτού τούτου του**

νομίσματος και ουχί εκ της χρήσεως δι'ήν τούτο προωρίσθη.....συνεπώς ούτος είναι εξ όλων των χρηματισμών ο κατ'εξοχήν παρά φύσιν'' .

Οι απόψεις του Φιλοσόφου για την τοκοληψία απετέλεσαν την ιδεολογική βάση στην οποία στηρίχθηκε η Χριστιανική διδασκαλία του Μεσαίωνα επιδιώκοντας να καταδικάσει τις χυδαίες μορφές εμπορίου και την επιδίωξη του κέρδους αποκλειστικά για το κέρδος, ιδιαιτέρως δε την τοκοληψία. Παρά ταύτα είναι γνωστά τα εγκλήματα που έγιναν ακόμη και γενοκτονίες με πρόσχημα την επέκταση της θρησκείας αλλά κατά βάση την επέκταση της ανταλλακτικής αξίας μέσω της ανακαλύψεως χρυσού, αργύρου και λοιπών πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Αλλά ας αναλύσουμε την έννοια του τόκου δηλ. την παραγωγή χρήματος από χρήμα με την μέθοδο της τοκοληψίας:

Σύμφωνα με την νεοκλασική σχολή οικονομικής σκέψης το επιτόκιο αποτελεί την τιμή ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησεως κεφαλαίων στην ελεύθερη αγορά χρήματος. Με άλλα λόγια το επιτόκιο εξισορροπεί την προσφορά και την ζήτηση οποιωνδήποτε χρηματοοικονομικών πόρων που εμφανίζονται μέσα σε ένα νομισματοπιστωτικό σύστημα. Η ζήτηση αποταμιευτικών κεφαλαίων αποτελεί στην ουσία ζήτηση για επενδύσεις. Η ζήτηση κεφαλαίων προς επένδυση με την σειρά της εξαρτάται από την *οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου* (Ο.Α.Κ.). Αν δηλ. η αποδοτικότης μιάς επιπρόσθετης μονάδας κεφαλαίου αναμένεται να είναι αρκούντως υψηλή ώστε να καλύψει το κόστος χρηματοδότησης της αγοράς του, τότε γίνεται προφανές ότι η επένδυση συμφέρει να γίνει εφ'όσον αντικειμενικός σκοπός είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους. Κατά τον KEYNES ο ορισμός της Ο.Α.Κ. είναι ο εξής: Ο.Α.Κ. (r) είναι το επιτόκιο προεξοφλήσεως που εξισώνει την παρούσα αξία των προσδοκωμένων ετησίων ή προσόδων προς το κόστος του κεφαλαιουχικού αγαθού, ήτοι:

$$C = (R1/(1+r)) + (R2/(1+r)^2) + (R3/(1+r)^3) \dots + (Rn/(1+r)^n).$$

Εάν η αποδοτικότης του κεφαλαίου είναι κατά την γνώμη των υποψηφίων επενδυτών υψηλή τότε η ζήτηση για επενδυτικά κεφάλαια είναι υψηλή και εάν σε τελική ανάλυση η Ο.Α.Κ. καλύπτει το κόστος χρηματοδότησης (το επιτόκιο) τότε η επένδυση συμφέρει.

Όταν όμως η αποδοτικότης του κεφαλαίου αρχίσει να μειούται (λόγω του νόμου της φθίνουσας οριακής αποδοτικότητας, στην περίπτωση μας της αποδοτικότητας των χρησιμοποιούμενων κεφαλαίων) τότε η επένδυση συμφέρει να πραγματοποιείται **μόνον** εάν το επιτόκιο αρχίσει να μειούται ώστε το κόστος του δανεισμού να μπορεί να καλυφθεί από την οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Αυτή εν ολίγοις είναι η νεοκλασική θεωρία (η της ορθοδόξου σχολής) περί της φύσεως και του σχηματισμού το επιτοκίου.

Σύμφωνα με την Κεϋνσιανή θεωρία περί καθορισμού της τιμής ισορροπίας του επιτοκίου τρεις είναι οι λόγοι για τους οποίους τα οικονομούντα άτομα ζητούν χρήμα για παρακράτηση:

α) ζήτηση χρήματος για συναλλακτικούς σκοπούς β) ζήτηση χρήματος για σκοπούς προφύλαξης γ) ζήτηση χρήματος για κερδοσκοπικούς λόγους (δηλ. ζήτηση για ανταλλακτική αξία). Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο του εισοδήματος τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ζήτηση χρήματος για παρακράτηση (α+β). Η κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος ο KEYNES υπέθεσε ότι είναι φθίνουσα συνάρτηση του επιτοκίου. Εξ αυτών προσδιορίζεται η συνολική ζήτηση (η καμπύλη ζήτησεως) χρήματος που είναι συνάρτηση του επιτοκίου και του εισοδήματος. Με δεδομένο το επίπεδο του εισοδήματος και ότι η προσφορά χρήματος προσδιορίζεται από τις Νομισματικές αρχές μπορούμε να προσδιορίσουμε το ύψος του επιτοκίου που επιφέρει ισορροπία

στην αγορά χρήματος δηλ.εξίσωση προσφοράς και ζήτησεως. Βλέπουμε λοιπόν ότι στην κεϋνσιανή θεωρία προσδιορισμού του επιτοκίου κομβικό ρόλο παίζει η Αριστοτελική έννοια της διατήρησης πλούτου δηλ.της διατήρησης της ανταλλακτικής αξίας η οποία αποτελεί μέρος της συνολικής ζήτησεως χρήματος.

Όπως είδαμε ανωτέρω ο τόκος κατά την Νεοκλασική και την Κεϋνσιανή θεωρία σίγουρα έχει οικονομική βάση και λογική ενώ δεν θεωρείται κάτι μη ηθικό και παρά φύσιν. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινίσωμε ότι αυτό κατ'ουδένα τρόπο αναιρεί την άκρως απορριπτική στάση του Φιλοσόφου περί της παραγωγής χρήματος από χρήμα (τοκοληψίας) για τους εξής κυρίως λόγους :

α) η έννοια της δανειοδοτήσεως στην αρχαιότητα είναι πολύ διαφορετική από την αντίστοιχη έννοια της σήμερα. Δάνεια στην αρχαιότητα για αναπτυξιακούς λόγους(δηλ.για επενδύσεις) δεν εδίδοντο ώστε να παράγεται τόκος από την αποδοτικότητα του δανειζομένου κεφαλαίου. Δάνεια εδίδοντο λίγα από τις τράπεζες της εποχής εκείνης και προορίζοντο κυρίως για τους έχοντες πολύ μεγάλη οικονομική ανάγκη ως π.χ. για να αποφευχθεί η απώλεια μίας οικίας ή ενός τεμαχίου γής λόγω απειλούμενης κατασχέσεως. Στην περίπτωση αυτή δεν έχομε αποδοτικότητα κεφαλαίου εκ της οποίας θα παραχθεί ο τόκος ώστε να καταβληθεί στον δανειστή. Οπότε ορθώς ο Φιλόσοφος αναφέρει ότι η παραγωγή χρήματος από χρήμα αποτελεί **χρηματισμόν κατ'εξοχήν παρά φύσιν** καθ'όσον δεν είχε υπ'όψιν του το είδος του δανεισμού προκειμένου να πραγματοποιηθεί μία επένδυση , σχήματος που χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα. Και όντως είναι παρά φύσιν ο χρηματισμός αυτός καθ'όσον όταν πραγματοποιείται μη υπάρχουσας αποδοτικότητας κεφαλαίου, αποβλέπει στην οικονομική εξουθένωση αν όχι στην πλήρη καταστροφή του δανειζομένου και μάλιστα όταν αυτή προβλέπεται να επέλθει με μαθηματική ακρίβεια.

β) σύμφωνα με την άποψη των Αρχαϊστών που αναφέραμε στην εισαγωγή, όταν προσπαθούμε να εξηγήσουμε οικονομικά φαινόμενα της αρχαίας εποχής με σύγχρονα εργαλεία, κινδυνεύουμε να οδηγηθούμε σε παρανοήσεις όπως ακριβώς με το θέμα των απόψεων του Αριστοτέλη περί τοκοληψίας.

Σαν συμπέρασμα λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι η έννοια της κατ'Αριστοτέλη παραγωγής χρήματος από χρήμα δίχως την μεσολάβηση αξίας χρήσεως (δηλ.το σχήμα X-X') προσιδιάζει στον σημερινό τοκογλύφο ο οποίος δανείζει (έναντι υπερμέτρων εξασφαλίσεων επί περιουσιακών στοιχείων) χωρίς να υφίσταται εκ μέρους του δανειζομένου δυνατότης αποπληρωμής, με απώτερο στόχο την διαδικασία αναγκαστικής εκτελέσεως επί των περιουσιακών του στοιχείων. Οντως αυτό το είδος δανεισμού είναι παρά φύσιν και αυτό το είδος δανεισμού προφανέστατα είχε υπ'όψιν ο Φιλόσοφος καθ'όσον εξόσων γνωρίζω δεν υπήρχε τότε άλλο είδος όπως π.χ. αυτό που εννοούμε σήμερα.

Σημειωτέον ότι η έννοια του επιτοκίου δηλ. του σχετικού μεγέθους που εκφράζει τον ρυθμό της επεκτάσεως του κεφαλαίου , αποτελεί την πλέον κομβική έννοια της χρηματοοικονομικής επιστήμης (κλάδος των Οικονομικών με εξειδίκευση την πιστοδοτική διαδικασία) και ανευρίσκεται σε πληθώρα αντικειμένων αυτού του γνωστικού πεδίου όπως π.χ. στην απόδοση των πιστωτικών εργαλείων της χρηματαγοράς , στην αποτίμηση τίτλων, στον υπολογισμό της μέσης διάρκειας και της ευαισθησίας τίτλων, στην διαχείριση κινδύνων επιτοκίου με διάφορα παράγωγα προϊόντα , στην διαχείριση των επενδυτικών χαρτοφυλακίων και σε πολλά άλλα.

Σήμερα πέραν του εντόκου δανεισμού (τόκος που αντλείται από την αποδοτικότητα του επενδυομένου κεφαλαίου και στηρίζεται σ'αυτή), υφίσταται σωρεία άλλων τραπεζικών και επενδυτικών προϊόντων τα οποία χρησιμοποιούνται κατά κόρον από τράπεζες, επενδυτικές εταιρείες, θυγατρικές τραπεζών διαφόρων

μορφών, hedge funds κλπ. σκοπός των οποίων είναι η παραγωγή χρήματος από χρήμα χωρίς να λαμβάνεται καθ'οιονδήποτε τρόπο υπ'όψιν η αποδοτικότητα του κεφαλαίου (του υποκειμένου τίτλου) εκ του οποίου θα αντληθεί το νέο χρήμα . Αποτέλεσμα αυτού είναι αφ'ενός ο τεράστιος και εκτός ορίων πλουτισμός νομικών αλλά και φυσικών προσώπων με ειδικές γνώσεις στον χειρισμό αυτών των προϊόντων αφ'ετέρου η πρωτογενής αλλά και δευτερογενής αύξηση της ποσότητας χρήματος σε μία οικονομία (με διαφόρους τρόπους όπως π.χ.εκδόσεις τίτλων οι οποίοι με την σειρά τους σπάνε σε κλάσματα και πωλούνται και επαναπωλούνται για την λεγομένη διασπορά κινδύνων κλπ.) ή και τα δύο μαζί. Η αύξηση της ποσότητας χρήματος η προερχομένη ως ανωτέρω αλλά και από την αύξηση της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος, με δεδομένο το ύψος του κοινωνικού πλούτου αντανακλά την μείωση του μεριδίου επί του πλούτου ορισμένων ομάδων οι οποίες έχουν συμβάλει στην δημιουργία του , προς όφελος άλλων ομάδων ή ατόμων τα οποία καρπούνται τον πλούτο λόγω ειδικών δεξιοτήτων στον χειρισμό των προϊόντων αυτών σε συνδυασμό με τα τεράστια ποσά ρευστότητας που διαθέτουν . Κατά την δημοσιογραφική ορολογία , αυτοί οι τεχνοκράτες είναι τα λεγόμενα golden boys των μεγάλων χρηματιστηριακών και επενδυτικών εταιρειών παγκοσμίως, που σωρεύουν τεράστια ποσά εντός ελαχίστων χρονικών διαστημάτων για τους οργανισμούς στους οποίους εργάζονται αλλά και γι'αυτούς τους ιδίους. Στην σπάνια αλλά όχι ανύπαρκτη περίπτωση που κάποιος από αυτούς αποτύχει, τα τυχόν χρέη – βάρη αναλαμβάνονται κατά κανόνα από το εκάστοτε κράτος (δηλ.από το κοινωνικό σύνολο) με συνέπεια την δημιουργία δημοσιονομικών προβλημάτων εκ του μη όντως ή την επίταση των ήδη υπαρχόντων.

Και ενώ όλα τα ανωτέρω δύνανται να συμβαίνουν και συμβαίνουν σε επίπεδο εθνικών οικονομιών , άλλα τόσα και με πολύ πιο καταστρεπτικές συνέπειες συμβαίνουν στις μεγάλες διεθνείς αγορές όπου εργαλεία και μέθοδοι όπως το short-selling και όχι μόνον μπορούν να δυναμιτίζουν οικονομίες όχι απαραίτητως ανίσχυρες και ευάλωτες , αλλά ακόμη και πιο ισορροπημένες και ισχυρές. Εμείς απλώς ας αναρωτηθούμε με ποίο δικαίωμα και με ποια λογική μεγάλα κερδοσκοπικά funds μπορούν να πωλούν διάφορους κρατικούς τίτλους δίχως να τους κατέχουν, να εισπράττουν το αντίτιμο σε υψηλή τιμή, και λόγω της επερχομένης πτώσης στις τιμές λόγω υπερπροσφοράς, να αγοράζουν τους τίτλους που χρωστούν σε πολύ χαμηλότερες τιμές κερδίζοντας από την διαφορά και επιστρέφοντας με αυτόν τον τρόπο τους τίτλους που χρωστούσαν στους δικαιούχους αγοραστές. Σίγουρα η μέθοδος αυτή αποτελεί μία πολύ αισχρή και ανήθικη πρακτική παραγωγής χρήματος από χρήμα και δεν είναι η μόνη. Όπως βλέπομε εδώ ουδεμία Ο.Α.Κ. λαμβάνεται υπ'όψιν αλλά ούτε καν υπάρχει τέτοια έννοια στην εν λόγω συναλλαγή. Με βεβαιότητα θα μπορούσαμε να κατατάξουμε αυτό το είδος της συναλλαγής στην τέταρτη κατηγορία συναλλαγών του Φιλοσόφου δηλ. στο σχήμα X-X'.Επίσης οι συνέπειες στις εθνικές οικονομίες από υποτιμήσεις των τίτλων εκδόσεώς τους εξ αυτής της αιτίας είναι δυνατόν να είναι από λίαν ζημιογόνες έως και μοιραίες. Με άλλα λόγια αποτελούν ώθηση προς τον γκρεμό δίχως να σταθμίζονται συνέπειες και ζημιές για την άλλη πλευρά.

ΤΕΛΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο σημείο αυτό ας θυμηθούμε τον **J.M.KEYNES** (ως ανωτέρω), ο οποίος από την δεκαετία του 1930 και με αφορμή τον Αριστοτέλη είχε αναφέρει ότι “ *είναι θέμα πολιτικής να τεθεί η αέναη επέκταση του χρήματος υπό έλεγχο,*” εννοώντας προφανώς ότι η ίδια η Πολιτεία διά των οργάνων της θα πρέπει να μεριμνήσει ώστε να τεθούν όρια στη χρήση των προϊόντων αυτών ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ ΧΡΗΜΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΗΜΑ . Κάτι τέτοιο όμως μέχρι σήμερα δηλ.αρκετές δεκαετίες αργότερα, δεν έχει πραγματοποιηθεί ούτε κατ'ελάχιστον σε οικονομίες λιγότερο ή περισσότερο παγκοσμιοποιημένες. ΑΝΤΙΘΕΤΩΣ ΜΑΛΙΣΤΑ η επικράτηση των πρακτικών και μεθόδων του Παγκοσμιοποιημένου Νεοφιλελευθερισμού (δηλ.του σχήματος X-X' της εποχής του Αριστοτέλη), είναι σήμερα πλήρης και δίχως όρια. Και αυτό παρά την πληθώρα σοφών δήθεν ειδημόνων οι οποίοι επανδρώνουν τα Όργανα της Πολιτείας και γεμίζουν τα ΜΜΕ με γνώμες ειδικού βάρους μερικών μεγατόνων, αποπροσανατολίζοντας τους πολίτες οι οποίοι ευρισκόμενοι σε σύγχυση δεν μπορούν να συναγάγουν συμπεράσματα . Παρά την ύπαρξη Κεντρικών Τραπεζών με εποπτικές υποτίθεται αρμοδιότητες επί του Πιστωτικού Συστήματος, την ύπαρξη επιτροπών Κεφαλαιαγοράς για την εποπτεία των χρηματαγορών και πλήθος ανεξαρτήτων αρχών για την προστασία των πολιτών και άλλα τέτοια πομπώδη, ο κάθε χρηματοπιστωτικός οργανισμός δύναται να επινοεί παρόμοια προϊόντα να τα ρίχνει στην αγορά δίχως αυτά να εγκρίνονται από κάποια αρμόδια Αρχή, από τις τόσες εξειδικευμένες που υποτίθεται πως υπάρχουν και "ευσυνειδήτως" εργάζονται για το καλό των πολιτών και της οικονομίας. Και το ερώτημα το οποίο στην συνέχεια προκύπτει είναι το εξής:

Είναι οι ελεύθερες πολιτείες του ελεύθερου Δυτικού Κόσμου όντως ελεύθερες για να λάβουν μέτρα αυτού του είδους ή αόρατες ανώτατες κυβερνήσεις με τους κατά τόπους αντιπροσώπους των συμφερόντων τους σταματούν παρόμοιες προσπάθειες εν τη γενέσει τους; Ο παππούς μας Ο Αριστοτέλης είχε περιγράψει το πρόβλημα από τότε . Εμείς 2.500 χρόνια μετά και με τόσες αρνητικές εμπειρίες τι κάνουμε; Μήπως επαναπαυόμαστε στην ανταλλακτική αξία που καθένας από εμάς λίγο ή περισσότερο έχει σωρρεύσει, μετά από δεκαετίες ακράτων και ανεξελέγκτων και τελικώς υπόπτων επιδοτήσεων, φοβούμενοι ότι μία αντίδραση θα επιφέρει ή θα επισπεύσει ενδεχομένως στάση πληρωμών με αποτέλεσμα την απώλεια των καταθέσεών μας ; Μήπως είχε δίκιο ο παππούς Αριστοτέλης που υποστήριζε ότι πρέπει να επιδιώκουμε τον καλό πλουτισμό δηλ.την σωρρευση αγαθών με αξία χρήσης μόνον , και όχι αγαθών για την ανταλλακτική τους αξία δηλ. τον κακό πλουτισμό, ο οποίος όπως φαίνεται δρα, εκτός των άλλων, και ως αναισθητικό επί των δυνατοτήτων αντιδράσεως των ανθρώπινων όντων ; Τα συμπεράσματα εξάγονται εύκολα και είναι δικά σας. Εγώ ενστερνιζόμενος το πνεύμα του μεγάλου Φιλοσόφου είχα καθήκον να θέσω τα ερωτήματα και αυτό έκανα.

Σας ευχαριστώ που με ακούσατε.